

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ НА ОПЕРАТИВНОМУ РІВНІ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

THE ESSENCE, CONTENT AND STRUCTURE OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF BORDER OFFICERS AT THE OPERATIONAL LEVEL OF MILITARY EDUCATION

Стаття присвячена проблемі професійної підготовки офіцерів-прикордонників оперативного-тактичного рівня військової освіти. Метою статті є аспекти вибіркового аналізу наукової літератури з проблеми, висвітлення наукових джерел, що максимально відповідають темі дослідження. Одним із шляхів забезпечення якості професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти є підвищення рівня розвитку їхньої професійної компетентності. З'ясовано сутність професійної компетентності (професійна, особистісна та соціально значуща характеристика, зорієнтована на самовдосконалення та саморозвиток особистості фахівця) та її зміст (цінності та мотивація до професійної діяльності; емоційно-вольові якості особистості; фахові знання, уміння та навички; професійно-важливі якості, зокрема мобільність, організованість, витривалість). Дослідники виокремлюють у змісті компетентності найважливіші особистісні характеристики. Компетентність є таким інтегративним утворенням, котре можна формувати на певному етапі освіти й остаточно сформувати та розвинути протягом освітньої та професійної діяльності людини. Визначено структуру професійної компетентності офіцерів-прикордонників: особистісно-професійний (синергія особистісних та професійних якостей, що першочергово впливають на здійснення професійних завдань: відданість справі, відповідальність, сумлінність, старанність, гідність та професійна справедливість); змістовий (обсяг професійних знань щодо охорони державного кордону, тобто фундаментальна теоретична підготовка офіцерів); діяльнісно-професійний (наявність навичок та умінь професійного спрямування).

Сформульовано висновки проведеного дослідження та перспективи подальших наукових пошуків (з'ясування змісту та структури професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного-тактичного рівня військової освіти, педагогічні умови розвитку зазначеної компетентності, а також зміст методичних рекомендацій науково-педагогічним працівникам щодо її розвитку).

Ключові слова: офіцери-прикордонники, професійна компетентність, розвиток, структура, компоненти, Державна прикордонна служба України.

The article is devoted to the problem of professional training of border guards of operational and tactical level of military education. The purpose of the article is an aspect of selective analysis of the scientific literature on the problem, highlighting scientific sources that best meet the research topic. One of the ways to ensure quality professional training of future border guards of the operational level of military education is to increase the level of development of their professional competence. The essence of professional competence (professional, personal and socially significant characteristics focused on self-improvement and self-development of the specialist's personality) and its content (values and motivation for professional activity; emotional and volitional qualities of personality; professional knowledge, skills and abilities; professionally important qualities, in particular mobility, organization, endurance). Researchers identify the most important personal characteristics in the content of competence. Competence is such an integrative formation that can be formed at a certain stage of education and finally formed and developed during the educational and professional activities of a person. The structure of professional competence of border guards is determined: personal-professional (synergy of personal and professional qualities that primarily affect the implementation of professional tasks: dedication, responsibility, honesty, diligence, dignity and professional justice); semantic (amount of professional knowledge on state border protection, fundamental theoretical training of officers); activity-professional (availability of skills and abilities of professional orientation).

The conclusions of the study and prospects for further research (clarification of the content and structure of professional competence of border officers operational and tactical level of military education, pedagogical conditions for the development of this competence, as well as the content of guidelines for research and teaching staff on its development).

Key words: border officers, professional competence, development, structure, components, State Border Guard Service of Ukraine.

УДК 378.22 :355.233.1:355
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/47.37>

Москаленко С.А.,
аспірант
Хмельницького національного
університету

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасна правоохоронна сфера характеризується динамічністю подій. Причини полягають у темпах та щільності створення інформаційно-комунікаційних технологій, ускладненні професійних завдань, що слід виконувати органам охорони державного кордону, зростанні рівня

відповідальності за прийняття управлінських рішень. Зазначені фактори зумовлюють об'єктивні потреби в удосконаленні професійної підготовки офіцерів-прикордонників.

Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) здійснює трансформаційні процеси та реформістські, що мають на меті отримання

високих результатів розвитку компетентності та професіоналізму її персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз новітніх наукових досліджень у контексті розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників та діяльності прикордонної служби свідчить про актуальність цих питань та підтверджує необхідність розвитку й становлення особистості офіцера-прикордонника як фахівця, котрий відповідає сучасним вимогам правоохоронної інституції суспільства.

Проаналізовані праці вчених, зокрема Л. Балагур (підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності) [1], В. Веретільника (розвиток військово-спеціальної компетентності офіцерів-прикордонників) [4], Ю. Дем'янюка (формування військово-організаторських умінь майбутніх офіцерів-прикордонників) [6], О. Діденка (аналіз положень компетентнісного підходу у вищій школі) [7], О. Луцького (розвиток управлінської компетентності офіцерів-прикордонників) [9], Р. Мішенюка (розвиток професійної компетентності офіцерів-прикордонників магістратури) [11], С. Райка (розвиток правової компетентності офіцерів-прикордонників у магістратурі) [16], О. Торічного (формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників) [17] та багатьох інших, засвідчили ґрунтовний інтерес дослідників до цієї проблеми. Водночас було проаналізовано праці з дослідження з проблем професіоналізму та компетентнісного підходу, а саме: О. Губаревої [5], В. Баркова [2], В. Ягупова [18] та ін. Проте чимало питань щодо сутності та особливостей розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників на оперативно-тактичному рівні військової освіти залишились недостатньо вивченими.

Метою статті є узагальнення підходів щодо сутності та структури професійної компетентності майбутніх фахівців і визначення змісту та складових зазначеної компетентності в офіцерів-прикордонників оперативного рівня підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В управлінському середовищі, як і в освітньому дедалі частіше використовують поняття компетентності. Його пов'язують зі змістом професійної діяльності особистості. З огляду на це виникла дефініція «професійна компетентність» для представників будь-якої галузі. Відповідно, для офіцерів-прикордонників це поняття також є актуальним, оскільки сформованість умінь швидко та раціонально орієнтуватись у складній ситуації оперативно-службової або повсякденної діяльності, ухвалення та виконання нестандартного рішення, здатність до критичного осмислення безпосередньо впливають на ефективність виконання органами охорони державного кордону професійних завдань.

Прикордонне відомство, згідно із Законом України «Про державну прикордонну службу», повинна забезпечувати недоторканість державного кордону та охороняти суверенні права України в її виключній (морській) зоні [13]. З-поміж основних функцій відомства варто виокремити охорону державного кордону на суші, озерах, морі, річках та інших водоймах задля недопущення незаконних змін проходження його лінії, а також забезпечення режиму державного кордону або прикордонного режиму. Аналіз завдань та функцій прикордонної служби дає змогу засвідчити високий рівень соціальної та державної значущості відомства. Це означає, що офіцери-прикордонники відповідають за дотримання та виконання положень основних нормативно-правових документів держави, за дії та вчинки підпорядкованого персоналу та власні. З огляду на це офіцер-прикордонник повинен мати високий рівень професійної компетентності, яка охоплює і знання, і вміння з навичками, і здатність, і готовність тощо.

Компетентнісний підхід є особливо значущим у контексті вдосконалення професійної підготовки офіцера-прикордонника до оперативно-службової та повсякденної діяльності.

За результатами аналізу наукових праць різного типу, зокрема монографій, дисертацій, апробацій та публікацій, з'ясовано, що до змісту «компетентності» вчені зараховують суттєві ознаки, пов'язані із мотивацією, людськими якостями (лідерством, ініціативністю тощо), здатностями та спроможностями особистості [15; 19].

Загалом у світових наукових виданнях не прийнято здійснювати поділ на так звану «західну науку» та «вітчизняну», однак є відмінності у визначенні поняття «компетентності» в Україні та країнах високого рівня розвитку, зокрема європейських. У підході західних науковців до тлумачення компетентності відповідно до популярної ідеології гуманізму фігурують такі компоненти, як цінності, ставлення та потреби особистості, здатність ефективного та творчого використання знань, умінь та навичок. Стосовно українських науковців, то лише у 2017 році у редакції Закону України «Про вищу освіту», було подано визначення компетентності як динамічної комбінації знань, умінь та навичок, мисленнєвих процедур, світоглядних, професійних та громадянських характеристик, комплексу цінностей, що визначають здатність особистості до успішної як професійної, так і навчальної діяльності та є освітнім результатом [12].

Загалом, і західні, і вітчизняні дослідники вкладають у зміст компетентності найважливіші особистісні характеристики. Компетентність є таким інтегративним утворенням, котре можна формувати на певному етапі освіти і остаточно сформувати та розвинути протягом освітньої та професійної діяльності людини.

Необхідність удосконалення процесу підготовки офіцерів-прикордонників викликана різними політико-правовими, економічними та соціально-культурними процесами, появою нових загроз суверенності української держави, розширенням соціальної та політико-економічної структури в Україні.

У змісті військової освіти офіцерів-прикордонників слід уникати уніфікації компетентностей за військовими спеціальностями, оскільки за такого підходу не враховується специфіка підготовки офіцерів-прикордонників; слабого розвивального та інтелектуального потенціалу компетентності, оскільки втрачається можливість їх подальшого поглиблення та розвитку; опора на вже сформований досвід особистості офіцера.

Наукові дискусії щодо першості впровадження в освітню галузь таких понять, як «компетенція» та «компетентність», залишаються до сьогодні відкритими. Проте у теоретичному аналізі проблеми розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників можна деталізувати ключові поняття дослідження та визначити єдиний підхід щодо їх трактування.

Професіоналізм офіцера-прикордонника є складним психологічно-соціальним утворенням, пов'язаним із факторами небезпеки як невід'ємними компонентами їхньої професійної діяльності. На нашу думку, офіцери-прикордонники з метою забезпечення високого рівня професіоналізму повинні мати відповідний рівень розвиненості компетентності, щоб продуктивно та ефективно виконувати завдання оперативної та повсякденної діяльності.

Можна стверджувати, що явище професіоналізму тісно пов'язане із питанням формування та розвитку професійної компетентності людини. Професійну компетентність можна сприймати як одну зі складових професіоналізму, адже набуття вагомості соціальної позиції у професійній ієрархії можливе за умови сформованості та розвиненості саме професійної компетентності.

Н. Ничкало запропонувала таке тлумачення професійної компетентності: це комплекс знань та умінь, необхідних для здійснення професійної діяльності, вміння проводити аналіз та прогнозувати наслідки своєї діяльності, використовувати та опрацьовувати інформацію [14]. У працях О. Губаревої професійну компетентність потрактовано як сукупність загальних професійних знань та умінь щодо організації робочих процесів, аналіз та формування документів, способів вирішення завдань, застосування необхідних технологій [5]. А. Маркова визначила професійну компетентність як психічний стан, що уможливорює самостійні дії та забезпечує відповідальність щодо виконання певних професійних функцій [10].

В. Ягупов стверджує, що професійна компетентність фахівця є складним інтегральним,

інтелектуальним, професійно-особистісним утворенням, що формується протягом навчання у закладах вищої освіти та вдосконалюється у професійній діяльності. Саме у цьому визначенні поєднано теоретичний та практичний компоненти підготовки майбутніх фахівців [18]. Дослідниця Л. Боровик вважає професійну компетентність якісною характеристикою рівня оволодіння офіцером змісту професійної діяльності, що передбачає інтеріоризацію власних потреб у діяльність, уявлення про статус, положення, оцінку особистих рис, співвіднесення власних результатів з вимогами [3]. У контексті досліджуваної проблеми, на особливу увагу заслуговують роботи О. Євсюкова. Дослідник визначає професійну компетентність майбутніх офіцерів на основі мети, завдань та специфіки їхньої військово-професійної діяльності, а також запитів соціуму [8]. Цікавим є міркування дослідника щодо поліфункціональності військово-професійної діяльності, оскільки у професійних завданнях відображено різні складові такої діяльності.

Таким чином, професійна компетентність майбутнього офіцера є його професійною, особистісною та соціально значущою характеристикою і зорієнтована на його самовдосконалення та саморозвиток.

З метою отримання цілісного уявлення про сутність професійної компетентності офіцерів-прикордонників ми звернулись до аналізу зарубіжних наукових джерел. Виявлено, що у працях С. Саркесяна потрактовано професійну компетентність фахівців сектору безпеки та оборони як широту мислення офіцера, що не обмежується військовими знаннями, а поєднує політологічні, соціологічні та економічні знання для належного вирішення завдань [20]. Колега С. Саркесяна К. Вуоно пов'язує сутність професійної компетентності офіцера з досконалим рівнем знань своєї справи [21].

Загалом на основі аналізу наукової педагогічної літератури було опрацьовано основні визначення професійної компетентності фахівця на теоретичному рівні. З'ясовано, що зміст професійної компетентності фахівця зумовлений:

- цінностями та мотивацією до професійної діяльності;
- емоційно-вольовими якостями особистості;
- фаховими знаннями, вміннями та навичками;
- професійно-важливими якостями, зокрема мобільністю, організованістю, витривалістю тощо.

Отже, професійна компетентність офіцерів-прикордонників є складним, багатовимірним педагогічним явищем, а також професійно важливою якістю, що охоплює мотивацію та сприйняття ними своєї сутності як суб'єкта оперативної-тактичної ланки управління у прикордонній службі України.

Запропоноване визначення професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти, що містить суттєві ознаки цього явища, дає змогу виокремити основні її *компоненти*, як-то:

– особистісно-професійний (синергія особистісних та професійних якостей, що першочергово впливають на здійснення професійних завдань: відданість справі, відповідальність, сумлінність, старанність, гідність та професійна справедливість);

– змістовий (обсяг професійних знань щодо охорони державного кордону, тобто фундаментальна теоретична підготовка офіцерів);

– діяльнісно-професійний (наявність навичок та умінь професійного спрямування).

Подано вище структура професійної компетентності офіцерів-прикордонників оперативного рівня військової освіти свідчить про те, що компетентність виступає інтегративною характеристикою. Неможливо обмежитись лише знаннями щодо охорони державного кордону, оскільки вони будуть примітивними без гуманітарних та військово-прикладних знань (політологічних, економіко-соціологічних, культурологічних, управлінських тощо). У випадку аналізу особистісно-професійного компонента варто наголосити на врахуванні сучасних вимог підготовки офіцера-прикордонника оперативного рівня. Українська вища військова освіта здійснює модернізацію, щоб перетворити її з радянського типу на західний. Важливу роль відіграють стандарти НАТО, у яких пріоритети надають саме лідерських здібностям офіцерів, здатним приймати правильні рішення (до прикладу, не очікуючи наказів керівництва, що не знаходять у середовищі ведення бойових, а отже не володіють обстановкою), брати на себе відповідальність, згуртовувати колектив, налагоджувати горизонтальну та вертикальну взаємодію між підпорядкованим особовим складом тощо.

На важливу увагу заслуговує проблема наявності рефлексій в офіцерів оперативного рівня військової освіти, тобто здатності до здійснення мисленевих операцій високого рівня (аналізу, синтезу, порівняння, класифікація, узагальнення, формування нових умовиводів як достовірних так і правдоподібних).

Діяльнісно-професійний компонент відображає операційно-функціональний зміст професійної діяльності офіцерів оперативного рівня військової освіти. Згідно із цим компонентом забезпечується зв'язок теоретичної та практичної підготовки згаданих фахівців.

Загалом, проблема розвитку професійної компетентності офіцерів оперативного рівня військової освіти є надзвичайно актуальною. Актуальність проблеми продиктована тими історичними подіями, що відбуваються у сучасній Україні: від трансформації

громадянського суспільства до бойових дій у зоні проведення Операції Об'єднаних Сил.

Висновки. Актуальність проблеми розвитку професійної компетентності офіцерів-прикордонників є безперечною та перспективною у наукових аспектах. За результатами аналізу встановлено неоднозначність дефініції «професійна компетентність», а також її багатоаспектність. Зміст професійної компетентності фахівця залежить від специфіки його діяльності.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень є з'ясування змісту та структури професійної компетентності офіцерів-прикордонників, педагогічних умов розвитку зазначеної компетентності, а також змісту методичних рекомендацій науково-педагогічним працівникам щодо її розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балагур Л. О. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2015. 227 с.
2. Барко В. І. Роль креативності у формуванні професійної компетентності / *Вісник Національної академії України: зб-к наук. праць*. Київ: НУОУ, 2010. Вип. 6 (19). С. 69–76.
3. Боровик Л. В. Концепція формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників / *VIRTUS: науковий журнал*. 2018. № 22. Ч.1. С. 73–78.
4. Веретільник В. В. Особливості змісту і структура військово-спеціальної компетентності офіцера-прикордонника / *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка*. 2016. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_4_5 (дата звернення: 01.10.2021 р.)
5. Губарева О. С. Психологічні особливості формування професійної компетентності працівників ОВС: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2005. 216 с.
6. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.
7. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ [Електронний ресурс] / *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/J-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf
8. Євсюков О. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2006. 172 с.
9. Луцький О. Л. Розвиток управлінської компетентності керівних кадрів Державної прикордонної служби України у процесі фахової підготовки : дис. ...

кандидата пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2013. 299 с.

10. Маркова А. К. Основы профессионализма. Москва: Знание, 1996. 456 с.

11. Мішенюк Р. М. Розвиток професійної компетентності майбутніх магістрів управління органами охорони державного кордону у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2015. 223 с.

12. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014. № 37–38, ст. 2004. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 13.05.2019).

13. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03 квітня 2003 р. № 661-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. С. 208. Зі змінами; ост. ред. 9 червня 2013 р.

14. Професійна освіта : Словник : навчальний посібник [Текст] / Уклад. С. У. Гончаренко [та ін.] ; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.

15. Равен Д. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. Москва: Когито-Центр, 2002. 396 с.

16. Райко С. В. Розвиток правової компетентності офіцерів-прикордонників у магістратурі як актуальна проблема теорії й методики професійної освіти. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Педагогічні науки / голов. ред. О. В. Діденко*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2018. № 3(14). С. 456–466.

17. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання. Хмельницький: Вид-во Національної академії ДПСУ, 2012. 535 с.

18. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / *Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2007. Том 71. С. 3–8.

19. Hutmacher W. Key competencies for Europe: report of the symposium. *Secondary education for Europe*, (Berne, 27–30 March 1996). Strasburg, 1997. pp. 124–128.

20. Sam S. Sarkesian. Changin dimensions of military professionalism. *Military Review*. 2009. № 3. 59 p.

21. Vuono C. Professionalism and the Army of the 1990-s. *Military Review*. 1990. № 4. 297 p.